

СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРОФЕСІЙНИХ АРМІЙ: БАРТОЛОМЕО КОЛЛЕОНІ

Вперше в українській історіографії досліджено діяльність видатного італійського кондот'єра Бартоломео Коллеоне, яка відкрила останній етап завершення становлення європейських професійних армій. Особлива увага приділена ролі Бартоломео Коллеоне у запровадженні польової артилерії та її використання у польових битвах, а також створенні інженерних військ та їх перших грандіозних успіхів.

Ключові слова: кондот'єри, кораблі, військо, зброя, гармати.

Актуальність теми дослідження полягає у вивченні історичного досвіду XV ст., коли проходив останній етап завершення становлення європейських професійних армій – домінування найманих формацій кондот'єрів, одним з найвидатніших представників яких був Бартоломео Коллеоне, чия діяльність практично пройшла повз увагу українських та російських дослідників. Врахування цього досвіду дозволить уникнути певних помилок і прискорити процес переходу від масової армії, сформованої на базі загальної військової повинності, до професійного війська на даному етапі.

Мета роботи – дослідити практику використання військових формацій кондот'єрів та запровадження ними модернізацій на базі технічних досягнень через призму діяльності одного з найбільш відомих кондот'єрів XV ст. Бартоломео Коллеоне. У вітчизняній історіографії загальною проблемою торкалися Л. Кривизюк [1], М. Куцин [2] та Л. Войтович [3], але вони не зачіпали діяльності Б. Коллеоне. Зарубіжні дослідники [4] основну увагу зосередили на меценатській діяльності кондот'єра, його замку, надгробку і особливо пам'ятнику у Венеції роботи Андреа дель Верроккьо (1435–1488), відлитому Алесандро Леопарді (1465–1523).

Новизна пропонованого дослідження – в сукупному аналізі завершальних етапів діяльності формувань кондот'єрів, зокрема Бартоломео Коллеоне і його вкладу в еволюцію

військової справи. Це перше українське дослідження діяльності Бартоломео Коллеоне (1395/1400-1475).

Першим перехідним етапом до професійного найманого війська стали формування *кондот'єрів*, тобто командирів професійних формувань (компаній), які укладали з правителями міст-держав чи князівств *кондотту* (договір про найм на військову службу, який регламентував обов'язки, плату і терміни несення служби). Кондот'єри самі займалися комплектацією, озброєнням і підготовкою своїх формувань. У XV ст. в італійських землях, де на той час сформувалося більше трьох десятків держав, які вели між собою безперервні війни за гегемонію, спірні території чи торговельні суперечності, компанії (роти) кондот'єрів стали основними військовими формаціями. Одним із найвидатніших кондот'єрів, які залишили помітний слід у розвитку військової справи, був Бартоломео Коллеоне (бл. 1395/1400–1475).

Бартоломео Коллеоне народився на межі XIV–XV ст. у Сольфа поблизу Бергамо на території Міланського герцогства в родині *грандів*, тобто лицарів, які належали до партії *гвельфів* (прихильників папи). Вісконті, які тримали Міланське герцогство, належали до партії *гіббелінів* (прихильників імператорів), через що Коллеоне були вигнані. Батько Бартоломео був кондот'єром і за свої заслуги отримав містечко Треzzo, але був вбитий власними кузинами з наказу графа Павії, а пізніше міланського герцога Філіпо Марія Вісконті (1392–1447) [5]. Тому рання юність Бартоломео Коллеоне протікала у 1414–1415 рр. при дворі кондот'єра Філіпо Арчеллі Фонтана (1375/1380–1421), на той час сеньйора П'яченци, де він пройшов перші ступені лицарської науки [6]. Філіпо Арчеллі теж був *гвельфом*, через що посварився з Вісконті і мусив покинути П'яченцу, яку він у 1417 р. продав іншому відомому кондот'єру Карман'юлі, перейшовши на службу до Венеції [7]. Трохи згодом, у 1419 р. як капітан-генерал і головнокомандуючий військами Венеції він відзначився перемогами над імперськими військами, здобуттям Удіне і завоюванням території Аквілейського патріархату, яка була приєднана до Венеції [8]. Можна припускати, що при його дворі Бартоломео мав можливість опанувати всі головні досягнення практики кондот'єрів.

Бартоломео Коллеоне не пішов з Філіпо Арчеллі на венеційську службу, а з 1419 р. опинився на службі як один з капітанів іншого відомого кондотьєра Браччо да Монтоне (Фортебраччі) (1368–1424), одного з найбільш досвідчених полководців того часу [9]. Бартоломео Коллеоне очолював кінну хорогву важких латників у війні в Апулії, виступаючи на боці сицилійського короля Альфонса V і неаполітанської королеви Джованни II проти папи Мартина V та Людовика III д'Анжу, а з 1423 р. – на стороні Альфонса V проти Джованни II, Людовика III д'Анжу і папи Мартина V [10]. У 1423 р. Бартоломео Коллеоне зі своєю ротою переходить на службу до іншого знаменитого кондотьєра Джакомо Муціо Аттендоло на прізвисько Сфорца («Сильний») (1369–1424), селянського сина, який піднявся до ступеня великого коннетабля Неаполітанського королівства. У нього Коллеоне навчався тактики [11].

На початку 1424 р. під знаменами Муціо Аттендоло Бартоломео Коллеоне воював проти свого недавнього соратника і командира Браччо да Монтоне. Браччо обложив Аквілу і, прикриваючись р. Пескара, укріпив її берег польовими укріпленнями, а також затопив човни на переправі і між ними вбив палі, щоб утруднити противнику саму переправу. Як і інші досвідчені кондотьєри, він намагався використовувати всі технічні новинки, які дозволяли зменшити чисельність війська, не втрачаючи бойових можливостей. Сфорца вирішив будь-що атакувати противника. Після кількох невдалих спроб переправитися через Пескару Франческо Сфорца, Мікеле Аттендоло та Бартоломео Коллеоне з чотирма сотнями кінних латників форсували річку ближче до гирла, де не було інженерних загороджень. Відкинувши заслони Браччо, вони продовжили наступ. Муціо Аттендоло вирішив ввести в бій всі сили. 4 січня 1424 р. був сильний вітер, який підняв хвилі в річці. Бачачи нерішучість своїх воїнів, Сфорца сам кинувся у бурхливі води. Помітивши, що його паж, який віз його шолом, почав топитися, він спіймав його за волосся. Але в цю мить кінь Сфорца встав дибки і полководець рухнув сам у воду. Важкий панцир потягнув його на дно. Загибель Муціо Аттендоло Сфорца не призвела до поразки. Військо

Сфорца відступило в порядку, визнавши своїм новим вождем Франческо Сфорца. Браччо да Монтоне був смертельно поранений у повторній битві при Аквілі 2 червня 1424 р. У цій битві військо Сфорца вперше порушило неписане правило кондот'єрів, відкривши вогонь з ручної вогнепальної зброї по конях, чим фактично вивело з строю кавалерію Браччо да Монтоне [12].

Після цих подій Бартоломео Коллеоні переходить на службу до ще одного знаменитого кондот'єра Франческо Буссоне да Карманьола (бл. 1390–1432). Син простого селянина, який зробив кар'єру на службі у Фачіно Кане, кондот'єра міланського герцога Джан Галеаццо Вісконті, ставши по смерті свого командира капітан-генералом війська герцога Філіпо Марії Вісконті, графом Кастельнуово і губернатором Генуї, та змушеного у 1424 р. через підозру герцога втікати з Мілану і поступити у 1425 р. на службу до Венеції, очоливши венеційське військо у війні з Міланом [13]. У 1426–1428 рр. Карманьола розгромив міланське військо, захопив провінцію Брешия, і хоча венеційці обіцяли йому міланський престол, не спішив завершити розгром герцогства. Війна велася в союзі з Флоренцією. Венеція виставила 17 тис. війська (9 тис. кінних латників та 8 тис. піхоти), Флоренція – 12 тис. (6 тис. кінних латників і 6 тис. піхоти) [14]. Обидві сторони використовували річкові флотилії. На р. По венеційська флотилія адмірала Франческо Бембо потопила галіони Вісконті. Найбільша битва розгорнулася 12 жовтня 1427 р. при Маклодіо, де Карманьола заманив міланське військо у болото і, відрізавши відступ за допомогою флорентійських загонів, які знаходилися у засаді, оточив його та розгромив [15].

За Феррарським миром, укладеним після довгих перемовин 18 квітня 1428 р., Венеція отримала Брешию, Бергамо і всю територію східної Ломбардії дор. Адди; Флоренція повернула свої прикордонні укріплення, зайняті міланцями, а герцог Савойї, який пристав до коаліції, отримав Верчеллі і частину північного заходу Ломбардії. Утримання кондот'єрів дорого обходилося італійським державам. Тільки Флоренція, чиї зусилля були меншими ніж венеційські, витратила 3,5 млн флоринів [16].

Бартоломео Коллеоне у цій війні був одним з головних капітанів війська Карманьоли. Використовуючи плоди перемог, у 1431 р. він завершив облаштування палацу при *via Tassis* у рідному Бергамо і одружився з Тісбою Мартіненго. Але агресивна політика венеційського дожа Франческо Фоскарі (1423–1437) призвела до відновлення війни. Впевнений у своїх талантах Карманьола добився від республіки св. Марка звання верховного головнокомандуючого з оплатою 1 тис. дукатів на місяць та передачі у феодалів міст К'ярі і Роккафорте з графським титулом [17].

Однак Венеція змушена була воювати на кілька фронтів: в Греції – проти турків, в Істрії – з імперськими військами і у Ломбардії – з Вісconti. Вже на самому початку війни у 1431 р. Карманьола зазнав поразку під замком Сончіно поблизу Кремони. У липні 1431 р. венеційська флотилія була розгромлена на р. По поблизу табору Карманьоли, який не встиг підійти на допомогу. У Венеції давно вже підозрювали головного кондотьєра у змові з Вісconti. У жовтні 1431 р. Карманьола не зміг взяти практично беззахисну Кремону. За рішенням Ради десяти, куди запросили ще 20 найвидатніших сенаторів, 28 березня 1432 р. капітан-генерал був викликаний до дожа. Нічого не підозрюючи, він прибув до Венеції, де був заарештований, звинувачений у зраді і 9 квітня 1432 р. відданий під суд, який тривав майже місяць. 26 з 36 суддів засудили його до смертної кари. 5 травня 1432 р., одягнений у малиновий бархат з кляпом у роті і скованими за спиною руками, Франческо Буссоне да Карманьола був обезглавлений між двома колонами п'яццети напроти палаццо дожів. Кат виявився невинним і відрубати голову вдалося тільки з третього разу. Враховуючи заслуги генерал-капітана перед республікою св. Марка, його вдові та дочці була призначена значна пенсія. Тіло кондотьєра на їх прохання було відправлено у Мілан і поховано у церкві Сан Франческо [18].

Після загибелі Карманьоли Бартоломео Коллеоне фактично очолив військо на ломбардському фронті в чині капітан-генерал-лейтенанта. Капітан-генералом було призначено старого кондотьєра Джан Франческо Гонзага (1395–1444), який довгий час був капітаном народу (*capitanodelpopulo*) Мантуї (1407–1432), а 22 вересня 1433 р.

отримав від імператора титул маркграфа Мантуї, яка стала його спадковим леном. Відразу ж після другого Феррарського миру (26 квітня 1433 р.) Джан Франческо Гонзага переходить на службу до Мілана [19].

Війна відновлюється у наступному 1434 р., але до справжніх військових дій доходить аж весною 1437 р. Капітан-генералом Венеції стає ще один знаменитий кондотьєр Еразмо да Нарні на прізвисько Гаттамелата («Смуґаста кішка») (1370–1443) [20], син пекаря, який став сеньором Падуї, а після нього Франческо Сфорца, селянський внук, який невдовзі стане герцогом Мілана. Останній і добився миру, який було нарешті укладено 20 листопада 1441 р. у Кремоні, залишивши за Венецією Брешию, Бергамо, Равенну та Червію [21].

У бойових діях 1437–1441 рр. капітан-генерал-лейтенант Бартоломео Коллеоне брав найактивнішу участь, здобувши кілька самостійних перемог, зокрема під Брешиєю, Вероною і на оз. Гарда [22]. З цієї шеренги виділяється перемога на оз. Гарда у 1439 р. Інженерне забезпечення боїв активно застосовували кондотьєри і до Бартоломео Коллеоне. Йому ж належить першість у використанні спеціальних саперних формацій. Для забезпечення бойових дій Коллеоне перекинув на озеро 3 галіони, 3 галери, 1 барк і 25 дрібніших суден. Траспортувати цю техніку довелося на віддаль більшу 200 км, спочатку вверх по р. Адізі, далі до оз. Лопію, а звідти до оз. Гарда. Перепад висот між двома озерами з 320 м до 65 м. Проти течії і суходолом на котках судна переміщали з допомогою 2 тис. волів. Спеціально сформована саперна команда чисельністю 2 тис. осіб рівняла дороги і підсилювала мости. Найважчим був спуск в долину оз. Гарда, який долали з допомогою системи поліспаствів – канатів і блоків. Вся операція тривала 15 днів. Кораблі, оснащені артилерією, які з'явилися на оз. Гарда, забезпечили перемогу венеційського війська [23]. Варто зауважити, що інженерна наука у тогочасній Венеції була досить розвиненою, досить згадати трактати з гідротехніки Фра Мауро, Джоконда де Вероне, Марко Корнаро та Паоло Саббадіно [24], але організувати саперні формації і переміщення кораблів міг тільки великий полководець, який зумів оцінити можливості інженерної науки.

Венеція намагалася тримати під державним контролем оснащення та озброєння війська, перш за все флоту, для чого був збудований спеціальний Арсенал, покликаний забезпечити потреби республіки у спорудженні та оснащенні галер та інших бойових і торговельних кораблів, які теж озброювалися[25]. Республіка намагалася утримувати військо, набране згідно з військовою повинністю громадян, від якої не звільнювали навіть магістратів, але вже з 1289 р. змушена була вдаватися до послуг кондотьєрів. Найбільша чисельність військ, які перебували під командуванням капітан-генерала, була досягнена у 1427 р.: Карманьола мав 36 тис. Утримання таких військ коштувало шалені гроші, тому чисельність намагалася зменшити за рахунок оснащення перш за все вогнепальною зброєю. Важливими були і підрозділи арбалетників, які проходили постійні тренінги по нерухомих мішенях поблизу Арсеналу [26].

Венеція однією з перших на італійських землях почала приділяти велику увагу розвитку артилерії. Ще у 1376 р. був запрошений німецький майстер, який започаткував лиття бронзових гарматних стволів. Довший час заснована ним майстерня залишалася єдиною в Італії [27]. Поступова відмова від стрільби градом каміння і поява кам'яних та свинцевих ядер, які підганялися під розмір ствола, а також видовження самого ствола з метою збільшення далекобійності, привели до появи бл. 1400 р. такого типу гармат, як кулеврина. В італійських землях вона отримала назву серпантини (*serpentina*). Зменшення її ваги дозволило поставити питання про зміну транспортування і переміщення на полі бою, що дозволило би застосувати кулеврини у польовій битві. Перші лафети були примітивними: ствол кріпився у видовбаних колодах, які ставилися на важкі колеса. Такий лафет допускав лише незначний кут підвищення. Але основна проблема була в тому, що неконтрольована сила віддачі (пороховий заряд визначали «на око») зривала стволи з лафетів. Тільки винайдення цапф, які запобігали руху ствола назад, дозволило використовувати таку артилерію у польовій битві. І тут велика заслуга належить саме Бартоломео Коллеоне, який вперше на італійських землях почав використовувати артилерію у

польових битвах, починаючи від 14 червня 1440 р., коли в битві при Сончіно була розбита міланська армія [28]. Причому використовувалися 16-фунтові кулеврини, т.з. *passavolante*, дрібніші 2-3 фунтові *serbatana* та 10-15 фунтові *espingarde*, які стріляли кам'яними (гранітними) ядрами [29].

У 1443 р., так і не дочекавшись посади капітан-генерала, Бартоломео Коллеоне покидає службу у Венеції і разом з давнім соратником Франческо Сфорца переходить на службу до того ж герцога Філіпо Марія Вісконті. Боягуз, який ніколи не з'являвся на полі бою і підозрівав усіх успішних полководців, не міг повірити Бартоломео, чи його батька було вбито з його наказу. Незважаючи на те, що Коллеоне ніколи не порушив присяги кондотьєра, його було арештовано і ув'язнено у замку Монз, звідки його випустив Франческо Сфорца у 1447 р. після смерті герцога Філіпо Марії. У 1448 р. Бартоломео Коллеоне повернувся у Венецію і, нарешті, як капітан-генерал очолив її військо в черговій війні з Міланом. Війна ця видалася для Венеції важкою. Венеційський флот, яким командував Андреа Кверіні, був розбитий Франческо Сфорца при Казальмаджоре 16 липня 1448 р., а сам Бартоломео Коллеоне зазнав поразку при Караваджо 15 вересня 1448 р., що поставило республіку св. Марка у скрутне становище [30]. Не дивно, що наступним кроком дожа було призначення капітан-генералом Джентіле делла Леонесса. Бартоломео Коллеоне це образило, і у 1451 р. він знову перейшов на службу до Мілана до Френческо Сфорца, який вже став герцогом. У 1454 р. венеційсько-міланська війна завершилася миром, підписаним у Лоді. Після цього дож і сенат Венецію знову запросили Бартоломео Коллеоне, надавши йому у 1455 р. пожиттєве звання капітан-генерала.

З того часу до смерті він залишався на службі у Венеції. У 1467 р. він за згодою сенату Венеції очолив військо, найняте флорентійськими вигнанцями Альбіззі, які хотіли прогнати Медічі. Вирішальна битва під Річчардіно в околицях Болоньї 23 липня 1467 р., яка тривала півдня, переможців не виявила. Бартоломео Коллеоне продовжував провадити свої експерименти з удосконалення артилерії та її застосування у польовій битві. Його гармати стріляли «кулями з заліза і граніту». Тобто це були 6-фунтові *passavolante*, які стріляли залізними ядрами, та 10-15

фунтові *espingarde*, які стріляли гранітними ядрами. Але, як зазначив Ніколо Макіавеллі у своїй «Історії Флоренції», «ні одна людина в цій битві не впала – поранено було тільки кілька коней і, крім цього, з тої, і з іншої сторони взято було кілька полонених» [31]. Флоренцію підтримали Мілан та Неаполітанське королівство. В кінці літа Бартоломео Коллеоне відійшов до Равенни, а флорентійці з своїми союзниками залишилися у Тоскані.

Це була остання кампанія Бартоломео Коллеоне. Старий полководець поступово відходив від військових справ. Він був добре освічений, цінував мистецтво і красу, мав багату бібліотеку у своєму замку в околицях Бергамо. На відміну від своїх товаришів-кондот'єрів Бартоломео Коллеоне не боровся за створення власного князівства. У 1470 р. він пожертвував 50 тис. дукатів на будівництво капели у Бергамо. У 1475 р., відчуваючи наближення смерті, він пожертвував республіці св. Марка великий маєток для підготовки до війни з Туреччиною, яка захопила середземноморські володіння Венеції. Полководець також хотів, щоб з цих коштів йому спорудили пам'ятник на площі св. Марка. Бартоломео Коллеоне помер 3 липня 1475 р. у своєму замку *CastellodiMalpada* в околиці Бергамо і був похований у спорудженій на його кошти капелі у Бергамо. Венеціанці не виконали до кінця його прохання, вони заявили, що капітан-генерал лише хотів заснувати школу на площі св. Марка. *Scuole Grande di San Marko* було засновано. Кінну статую Бартоломео Коллеоне у 1479–1488 рр. виконав відомий скульптор Андреа дель Верроккьо (1435–1488), вчитель Леонардо да Вінчі. Статуя була відлита Алесандро Леопарді (1465–1523). Її встановили у Венеції на площі Сант-Джованні Паоло, де вона донині приваблює своєю експресією. Бартоломео Коллеоне у касці та захисних латах, подібних до тих, які він носив протягом свого бурхливого, сповненого пригод життя.

Висновки. Бартоломео Коллеоне серед визначних кондот'єрів вирізнявся своїм шляхетним (лицарським) походженням і доброю освітою. Набув великого бойового досвіду, воюючи під командуванням багатьох визначних полководців XV ст. Жодного разу не порушив присяги

кондотьєра і не зрадив сюзеренів, у яких перебував на службі. Від інших кондотьєрів також відрізнявся як меценат і цінитель мистецтва. Вперше на італійських землях почав використовувати артилерію у польових битвах і запровадив перехід від кам'яних зарядів до залізних та гранітних ядер. Працював також над удосконаленням артилерійських систем і здійснив перші кроки уніфікації калібрів. Йому належить також пріоритет в організації великих саперних формацій і їх використання для переміщення на великі віддалі в умовах гірської місцевості великих вантажів, зокрема кораблів класів галіонів та галер.

1. *Кривизюк Л.* Криза лицарства і початки формування професійного війська // *Actestestantibus*. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 10. – Львів, 2011. – С. 369–376.
2. *Куцин М.М.* Проблема кризи західноєвропейського лицарського війська XIV–XV ст. у сучасній історіографії // Аналітично-інформаційний журнал «Схід». – № 7(107). – Донецьк, 2010. – С. 92–97; *Його ж.* Нова та новітня французька історіографія Столітньої війни (1337–1453) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – Вип. 17. – Острог, 2011. – С. 139–150; *Його ж.* Криза лицарського війська та початки формування професійних армій у XIV–XV ст.: історіографічний аспект / Автореф. дис. к.і.н. – Львів, 2011. – 20 с.
3. *Войтович Л.* Зародження професійного війська // *Scriptamantent*. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 21. – Львів, 2012. – С. 164–175; *Його ж.* Козацька піхота: озброєння, організація, бойові можливості на тлі європейської лінійної піхоти кінця XV – середини XVII ст. // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 64–79.
4. Див.: *Banomi G.M.* Castellodi Cavernagoeiconti Martinengo Colleoni. – Bergamo, 1884; *Belotti B.* Lavitadi Bartolomeo Colleone. – Bergamo, 1923; *Crevatin G.* Vitadi Bartolomeo Colleone. – Bergamo, 1923; *Isermeyer Ch. A.* Verrocchio und Leopardidas Reiterstandbilddes Colleone. – Stuttgart, 1963; *Schelle K.* DieSforza, Bauern, Condottieri, Herzöge. Die Geschichte der Renaissancefamilie. – Essen, 1980; *Trease G.* Die Condottieri. Söldnerführer, Glücksritter und Fürsten der Renaissance. – München, 1982; *Mallett M.E.* Colleoni Bartolomeo // *Chisalberty A.V.* Dizionario biografico degli

- Italiani. – Bd. 27. – Roma, 1982. – P. 32–61; *Cornazanno A.* Vita di Bartolomeo Colleone, a cura di Giuliano Cravatin. – Manziano, 1990.
5. *Cipolla C.* Storia delle signorie italiane dal 1313 al 1530. – Milano, 1881. – P. 123; *Cognasso F.I.* Il ducato visconteo da Gian Galeazzo a Filippo Maria // Storia di Milano. – T. 6. – Milano, 1955. – P. 172–174; *Idem.* Visconti. – Varese, 1966. – P. 213.
 6. *Argegni C.* Condottieri, capitani, tribuni. – T. 1. – Milano, 1936. – P. 50; *Granata M.* Il generale dalla Serenissima. – Torino, 1956. – P. 174.
 7. Архив Маркса и Энгельса. – Т. 6. – Москва, 1939. – С. 273.
 8. *Гуковский М.А.* Итальянское Возрождение. – Ленинград, 1990. – С. 474.
 9. Див.: *Ascani A.* Montone. – Città di Castello, 1965; *Milli G.* Andrea Fortebraccio conti di Montone. – Città di Castello, 1979; *Rendina C.* I capitani di ventura. – Roma, 1994; *Rufini M.* Braccioda Montone. – Roma, 2004; *Brizzi C.* Il sogno del Principe. Braccioda Montone. – Roma, 2006.
 10. *Гуковский М.А.* Итальянское Возрождение. – С. 359–361.
 11. *Dupré-Thésider E.* La politica italiana di Alfonso d'Aragona. – Bologna, 1956. – P. 149–152; *Santoro C.* Gli Sforza. Dalle origini alla fine del Ducato di Milano, alla fine della dinastia. – 1968. – P. 12–13; *Коллингтон-Морлей Л.* История династии Сфорца. – Санкт-Петербург, 2005. – С. 4–40.
 12. *Коллингтон-Морлей Л.* История династии Сфорца. – С. 38–40.
 13. Див.: *Bustelli F.A.* Francesco Bussone. – Cesena, 1887; *Battistella A.* Il conte Carmagnola. Stabilimento tipografico e litografico dell'annuario generale d'Italia. – Genova, 1889.
 14. *Гуковский М.А.* Итальянское Возрождение. – С. 415.
 15. Там само. – С. 416.
 16. *Макьявелли Н.* История Флоренции. – Москва, 1987. – С. 156–157.
 17. *Гуковский М.А.* Итальянское Возрождение. – С. 478.
 18. Там само. – С. 478.
 19. Див.: *Coniglio G.* I Gonzaga. – Varese, 1967; *Murgia A.* I Gonzaga. – Milano, 1973; *Bignotti L.* Le Zecchi di Mantova e Casale (Gonzaga). – Mantova, 1984.
 20. Див.: *Fiumi M.L.* Umbriaguerriera. Vita eroica di Braccio Fortebraccio – Niccolò Piccinino – Gattamelata. – Milano, 1939; *Marini P.L.* Erazmoda Narni. – Torino, 1959; *Menniti A.I.* Erazmoda Narni (Gattamelata) // Dizionario biografico degli Italiani. – T. 43. – Roma, 1993. – P. 46–52.
 21. *Гуковский М.А.* Итальянское Возрождение. – С. 478–479.
 22. *Graevenitz G.* Gattamelata (Erazmoda Narni) und Colleoni und ihre Beziehungen zur Kunst. – Leipzig, 1906; *Cognasso F.* L'ultima campagna del Gattamelata al servizio della Repubblica veneta (luglio 1438 – gennaio 1440) //

- Archivumveneto. Seria 5. – Т. 60–61. – Venetia, 1957. – P. 79–114; Soranzo G. Battagliesul Garda, sul Po, Mincioe Adigenellaguerraveneto-visconteadel 1438–1441 // Nova Historia. – Т. 14. – Roma, 1962. – P. 41–62.
23. Soranzo G. Battagliesul Garda. – P. 43–51.
24. Оке Ж.-К. Средневековая Венеция. – Москва, 2006. – С. 266–267.
25. Там же. – С. 48–55.
26. Mallett M.E. L'organizzazione militare di Venetia nel' 400. – Roma, 1989. – P. 55, 91, 125, 129, 166, 221, 237, 242, 244.
27. Бехайм В. Энциклопедия оружия. – Санкт-Петербург, 1995. – С. 311.
28. Granata M. Il generale dalla Serenissima. – Torino, 1956. – P. 59.
29. Бехайм В. Энциклопедия оружия. – С. 316–317.
30. Гуковский М.А. Итальянское Возрождение. – С. 479.
31. Макьявелли Н. История Флоренции. – С. 291.

Надійшла до редколегії 12.07.2015 р.

Рецензент: Л.П. Кривизюк, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Мацюк І.І.

СТАНОВЛЕНИЕ ЕВРОПЕЙСКИХ ПРОФСИОНАЛЬНЫХ АРМИЙ: БАРТОЛОМЕО КОЛЛЕОНЕ

Впервые в украинской историографии исследовано деятельность выдающегося итальянского кондотьера Бартоломео Коллеоне, которая открыла последний этап завершения становления европейских профессиональных армий. Особенное внимание уделено роли Бартоломео Коллеоне у внедрении полевой артиллерии та ее использование на поле боя, а также создание инженерных войск и их первых грандиозных успехов.

Ключевые слова: кондотьеры, корабли, войско, оружие, пушки.

Matsyuk I.

FORMATION OF EUROPEAN PROFESSIONAL ARMIES: BARTOLOMEO COLLEONI

First in Ukrainian historiography investigational activity of prominent Italian kondot'era of Bartolomeo Kolleone, what opened the last of peat-time of completion of becoming of the European professional armies. The special attention is spaded the role of Bartolomeo Kolleone in introduction of the field artillery and its use, in the field battles and also in creation of engineerings troops and them the first grandiose successes.

Key words: condottiere, ships, military, weapons, guns.